

Kristian Gerner

'Volk und Reich'. Den tyska frågan under mellankrigstiden*

Den eviga tyska frågan

Under mellankrigstiden diskuterades flitigt den tyska frågan. Weimarrepubliken var ett försök att skapa en ny tysk identitet, en demokratisk tysk stat som kunde förena de gamla kärnområdena mellan Rhen och Elbe med de från 1200-talet och framåt koloniserade områdena i Ostpreussen. Republiken ansattes genast av politiska krafter till höger och vänster. Både kommunister och högerradikala vände sig mot Versailles-fredens bestämmelser. De förra såg fredsslutet som den imperialistiska bourgeoisins sätt att skapa en stat som kunde dämna upp den världsrevolution som inletts i Ryssland. De senare uppfattade de nya gränserna som en orättfärdig stympning av det tyska riket. Frågan "löstes" temporärt av Hitler med dennes stortyska rike.

1945 blev den tyska frågan åter ett problem. Tyskland blev den främsta frontlinjen i det kalla kriget mellan öst och väst. Berlin-blockaden 1948—49 och Berlin-kriser under de följande decennierna höll frågan vid liv. Något fredsfördrag mellan de fyra segrarmakterna och Tyskland ingicks aldrig. Uppdelningen på Väst- och Östtyskland var ett provisorium, vilket dock så småningom kom att betraktas som ett bestående inslag i Europa. Under 1980-talet var tysklandsfrågan inte i brännpunkten för den internationella politiken, men den dramatiska nedgången för Sovjetunionen och kommunistregimernas fall i Östeuropa 1989 förde åter upp den på dagordningen. Precis som efter första världskriget, blev den tyska och den ryska frågan samtidigt aktuella. Änjo blev den stora frågan var Tysklands östgräns egentligen gick eller kunde gå. Den polska förvaltningen av de forna tyska östområdena var statsrättsligt sett lika provisorisk som den sovjetiska ockupationszonen. När Sovjetunionen 1989—1990 i praktiken var på väg att uppge överhöghetsanspråken över "sin" del av Tyskland — DDR — framstod det inte som helt självklart, att de polska landförvärven i väster var slutgiltiga. Tankegods och modeller från det förflutna fick förnyad aktualitet när man 1989—90 började diskutera det förenade (BRD + DDR) eller återförenade (inom 1937 års gränser) Tysklands roll i Europa.¹

I tider av politisk oro och nationell identitetskris, något som i skrivande stund gäller de båda tyska staterna Förbundsrepubliken och DDR, spelar historiska

* Uppsatsen bygger på en fakultetsopposition i historia i Göteborg 30.09.1989

myter en särskilt stor roll i den politiska mobiliseringen. Historievetenskapen har under hela 1900-talet haft som en viktig uppgift att avmystifiera ekonomiska, sociala, politiska och ideologiska händelseförlopp. Somliga menar att historievetenskapens viktigaste funktion är att rasera och omöjliggöra nationella — nationalistiska — myter. I detta perspektiv blir en kritisk hållning till tysk historisk mytologi synnerligen viktig. Redan före de dramatiska händelserna 1989 hade detta problem aktualiserats i den s.k. *Historikerstreit*.²

Minervas ugglor lyfter först i skymningen. Men för att ge ett historiskt djupperspektiv åt den tyska frågan i dess 1990-talsversion duger det inte med ett yrvaket sökande efter möjligen relevanta historiska paralleller och utvecklingslinjer. Det är nödvändigt att grundligt kartlägga och skärskåda de begrepp — folk och territorium — som ligger till grund för det mytologiska politiska tänkandet. Ett arbete av detta slag utfördes under 1980-talet av en ung svensk historiker. Hans redovisning lämnade trycket just då den kommunistiska regimen i DDR stod inför sin upplösning. Analysen var därför högaktuell då den kom ut, men den är inte påverkad av ytliga eller tillfälliga aktualitetshänsyn. Den ger en grundläggande förståelse av sambandet mellan politisk ideologi och historisk vetenskap och även, på ett specifikt plan, insikt i konceptualiseringen av den eviga tyska frågan under en ödesdiger epok.

Historievetenskap och ideologi

Ingemar Karlssons avhandling, som framlades vid Göteborgs universitet den 30.09.1989, behandlar frågan om ideologiskt samband mellan vad han kallar den konservativa traditionen i tysk historieskrivning och den nazistiska historiefilosofin.³ Det bör framhållas, att Karlsson begränsat sitt ämne till frågan om det begreppsmässiga sambandet mellan konservativ och nazistisk historiesyn. Hans avhandling behandlar inte direkt vare sig frågan om Tysklands *Sonderweg*, dvs. huruvida Tyskland har avvikit från en allmän europeisk politisk utveckling eller ej, eller *Historikerstreits* debatt om huruvida nazismen var inspirerad av leninismen eller ej. Två övergripande idéhistoriska sammanhang undvikes således, dels det som rör den tyska traditionen av främlingskap i förhållande till 1789 års idéer om demokrati och liberalism och hela den västeuropeiska civilisationen, dels det som rör frågan om släktskap och ömsesidig påverkan mellan 1900-talets totalitära rörelser nazismen, fascismen och kommunismen. Författarens avsikt är istället att ge ett bidrag till debatten om huruvida förhållandet mellan konservativ och nazistisk ideologi bäst kan beskrivas som ett *brott* eller som uttryck för *kontinuitet*. Ambitionen är att ge "en djupare förståelse för epokens ideologiska sammanhang", något som säges vara "inte bara en akademisk angelägenhet, utan också ett problem av principiell politisk natur".⁴

Avhandlingens relation till tidigare forskning om just detta problem beskrives genom en karaktäristik av vad Bracher, Iggers, Rothfels, Werner och andra icke närmare angivna forskare har kommit fram till:

Vare sig man betonar släktskapen med tidigare decenniernas konservativa historiefilosofi, eller tvärtom framhäver 30-talets "nya" utgångspunkter, avfärdas idén om en specifik nazistisk historieuppfattning. ... I praktiken står vi ... inför två diametralt skilda tolkningar av nazismens betydelse. I det ena fallet tillskrivs dess bärande ideologiska föreställningar en lång och dominerande tradition inom tysk historisk analys. I det andra påstås rörelsen aldrig ha åstadkommit något idémässigt genombrott inom landets traditionella, akademiska kretsar.⁵

Karlssons problemangivelse är inspirerad av den amerikanske filosofen Arthur O. Lovejoy. Denne hävdar, att ögonskenligen nya idésystem i själva verket bara är en omgruppering av kända element. Karlsson tillämpar detta synsätt på sitt undersökningsobjekt och väljer att se den nazistiska ideologin som en "omgruppering" av tidigare idéer och begreppselement". Han ansluter sig till en iakttagelse av Ernst Cassirer om att det tyska språket under nazismen förändrades genom att etablerade föreställningar och begrepp fylldes med ny innebörd (s. 46) och hävdar, att man kanske "i själva språkbrukets förändringar /kan/ finna en förbisedd nyckel till hur delar av Hitlertidens historieskrivning bör tolkas". Istället för att söka efter likheter eller olikheter mellan konservativ och nazistisk ideologi, vill Karlsson "analysera de medvetna eller omedvetna nyansförskjutningar som kan spåras i 30-talets historiska analys". Därmed skall underlag ges för "bestämda slutsatser om *det sätt* på vilket nazismen sökte annektera den nationella traditionen".⁶

Ett syfte med avhandlingen är att söka utröna konservatismens släktskap med nazistisk ideologi och historiesyn. Karlsson citerar en utsaga från 1938 av Lauritz Weibull om att den nazistiska historieuppfattningen betecknade "en genomförd, filosofiskt underbyggd omvandling av tidigare värden" och postulerar, i polemik mot "brott"-tesen, att det var fråga om en sammansmältning av två olika idéströmningar, vilket tog sig uttryck i "nyanser eller blandformer" i begreppsapparaten i de historiska texterna. Som "hypotetisk utgångspunkt" anger Karlsson att det nya i nazismens historieskrivning låg i "de konsekvent biologiska inslagen". Syftet med avhandlingen anges i anslutning till formuleringen av denna "hypotes" vara "att studera de nyansförskjutningar som vissa traditionella begrepp och symboler undergick då de införlivades med ett medvetet biologiskt synsätt". Hypotetiskt hävdar författaren, att nazismen gav konservatismens maktanspråk och chauvinism en ny dimension genom att "förankra/./ dessa värden i en pseudovetenskaplig utstofferad biologism".⁷

Karlsson hävdar, att nazism och konservatism inte var två väsensskilda tanke-system. Istället förekom "underjordiska förbindelser /.../ mellan olika begrepp och idéer". Det konservativa idéarvets nationella myter och symboler fördes vidare av nazismen, även om de "stöptes om" för att passa nazismens "biologiska kampideologi". Mot "brott"-förespråkarna genmäler Karlsson, att det fanns "ett slags ideologisk 'gråzon' baserad på den latent släktskapen mellan konservativ och nazistisk historiesyn".⁸

Karlsson avvisar de renodlade brotts- och kontinuitetstolkningarna och for-

mulerar som utgångspunkt för sin undersökning en alternativ hypotes som säger, att "Hitlertiden symboliserade *såväl* ett brott som en kontinuitet, och att just denna sammansmältning av traditionella symboler och nya perspektiv kan betraktas som en specifik produkt av nazismens politiska och ideologiska inflytande".⁹ Hans hypotes förutsätter "ett tolkningsperspektiv, där *biologistiska grundföreställningar kan förenas med symboliken, framställningsformen och metodiken hos en traditionell och akademisk historieskrivning*".¹⁰ Det som här anges som hypotes resp. tolkningsperspektiv säges också vara "själva grundtanken i vår hypotes: *att en biologisk terminologi och symbolik ingått en ideologisk förening med mera traditionella begrepp och föreställningar inom tysk historisk och nationell mytologi*".¹¹ Ytterligare säges att undersökningen förväntas "kartlägga... *sammansmältningen* av två specifika fenomen: det ena en biologisk världsförklaring, och det andra en historisk symbolik med starka rötter i tysk nationell-konservativ idétradition".¹² Författaren hävdar att "det biologiska perspektivet kan betraktas som nazismens mest specifika bidrag till tidigare nationalistisk mytologi".¹³

Ingemar Karlssons metodologiska utgångspunkt är att "den subjektiva begreppsanalysen blir en förutsättning för varje försök till distinktion".¹⁴ Han använder ordet hypotes för att ange undersökningens utgångspunkter, men det är inte fråga om någon hypotesformulering och prövning i positivistisk mening. Avhandlingens hypotetiska resonemang är samtidigt dess slutsatser. Författaren arbetar i en hermeneutisk tradition, där en bestämd *förförståelse* av epokens ideologiska landskap är utgångspunkten för undersökningen. Avhandlingen blir en punktvis fördjupning av kunskaper som författaren förvärvat genom tidigare forskning om nazismen.¹⁵ Metoden går ut på att beskriva idiomatiska förskjutningar i begreppen 'folk', 'rike', 'ledare', 'ras', 'rum', 'kamp', 'öde' och 'mission' och att studera dessa begrepp som variabler i en "biologistisk" förklaringsmodell, vad författaren kallar en hypotetisk begreppsmodell. Studiet av de valda begreppens skiftande innebörd — en empirisk semantisk analys — kombineras med en kvantitativ analys av den samvariation och kontextualitet som antas ha "påverkat och förändrats begreppens innebörd och symbolik". Karlsson hävdar att metoden representerar "ett delvis nytt grepp" inom forskningen om historiesyn och historiefilosofi i 1930-talets Tyskland. Det nya säges vara att utgångspunkten är "begreppens inre dynamik". Centrala ideologiska teman behandlas som "rörliga" komponenter i ett större begreppssystem".¹⁶

Med hjälp av traditionell semantisk innehållsanalys presenterar författaren det biologiska perspektivet på historien och de internationella relationerna hos, förutom Hitler själv, de centrala nazistiska historikerna eller historiefilosoferna Walter Frank, Ernst Krieck och Alfred Rosenberg. Han visar, att detta perspektiv innebar en revolt mot den historicistiska traditionen inom tysk historievetenskap. Nazisterna pläderade för en egenartad form av enhetsvetenskap: historien gjordes till naturvetenskap, men denna naturvetenskap hade rasläran i centrum och avvisade tanken på allmängiltiga och generella principer. Därmed bröt man även med den positivistiska vetenskapssynen.

Författaren visar, med hjälp av en nazistisk historievetenskaplig traktat från 1933, *Deutsche Geschichte als Rassenschicksal* av Karl Zimmermann, att termerna "*Rasse-Raum-Kampf*", uttryck för en biologisk syn, användes av nazisterna på ett sätt, som betonade den begreppsliga gemenskapen med den traditionella historieskrivningens centrala termer "*Volk-Reich-Führer*". Han visar också, att begreppssammansmältningen var närliggande med hänsyn till den nationalistiska historieskrivningens utformning och inriktning under Weimartiden. De biologiska begreppsbestämningarna kunde enligt författarens resultat "erövra" bilden av det förflutna och fylla traditionella begrepp och symboler med en delvis ny innebörd".¹⁷

Ingemar Karlsson tillämpar ett hermeneutiskt perspektiv, som inte tillåter testning i positivistisk mening av metod och resultat. Han arbetar in tidigare forskningsanalyser av den konservativa tyska historieskrivningen och av nazistisk ideologi i sin egen analys av det samtida materialet. Avhandlingen har inte en linjär struktur enligt modellen hypotes-testning-slutsatser utan har istället formen av en hermeneutisk cirkel där resultatet blir en fördjupad förståelse av i förväg angivna förhållanden. Författaren bryr sig inte om den för semantisk analys viktiga skillnaden mellan *termer* och *begrepp* utan förutsätter, att läsaren godtar, att de valda tyska termer, som står i centrum för analysen, också motsvarar bestämda begrepp och att förskjutningar i terminologin skall tolkas som uttryck för begreppsförändring. På så sätt blir termerna '*Volk*' och '*Rasse*' två angivelser av ett begrepp, dvs. folk definierat i rasmässiga termer, liksom '*Reich*' och '*Raum*' står för att en politisk domän definieras i bestämda geografiska avseenden och '*Führer*' och '*Kampf*' för att ledaren är detsamma som en krigsanförare. Med tanke på att nazismen gjorde slagordet "*Ein Volk, ein Reich, ein Führer*" till sitt och på att rasismen, Lebensraum-tänkandet och glorifieringen av kampen var centrala inslag i dess politiska propaganda, är valet av undersökningsbegrepp rimligt och tanken att kombinera termerna på det sätt som sker i undersökningen fruktbar. Även om analysmodellen inte går att testa empiriskt på så sätt att man skulle kunna upptäcka potentiellt falsifierande begreppskombinationer — antingen finner man de angivna termerna eller också ingenting alls — upprättar den ett meningsförhållande mellan traditionell tysk och nazistisk historiesyn. Min kritik på denna punkt gäller att författaren inte klarare har angivit att hans metod bygger på en hermeneutisk förståelse av forskningsobjektet och syftar till att fördjupa en redan gjord tolkning snarare än att testa dennas giltighet. Över huvud taget efterlyser man en genomgång av kunskapsteoretiska aspekter.

Karlsson tillämpar en sund metodprincip då han utgår från nazismens centrala ideologiska begrepp och sedan granskar vad i den förnazistiska och formellt utomnazistiska traditionen som har passats in — och kunde passas in — i nazismens historiesyn. Därmed undviker han den metodologiska fällan att utgå från förmenta "källor" som mer eller mindre ansträngt kan visas ha betydelse för senare företeelser. Han visar, efter att först ha fixerat kärnan i den nazistiska historiesynen, att den konservativa idétraditionen lätt kunde utnytt-

jas av nazismen, att steget var kort från "folk" till "ras", från "rike" till "rum" och från "ledare" till "kamp".

Ingemar Karlssons empiriska utgångspunkt är en diskussion som startades i *Scandia* 1938 av den konservativa tyske exilhistorikern Erich Wittenberg. Denne hävdade, att det rådde en principiell skillnad mellan konservativ och nazistisk historiesyn. Den senare betonade ras och folk och var dessutom klart manipulatorisk. Wittenbergs motståndare i debatten — tidningen *Social-Demokraten* och Herbert Tingsten — hävdade däremot, att konservatismen fungerat som ideologisk vägröjare för nazismen. Det är mot denna bakgrund som Ingemar Karlsson formulerar sin forskningsuppgift som att "söka utröna dess /konservatismens/ släktskap med nazistisk ideologi och historiesyn".¹⁸ Därmed tar författaren i äkta hermeneutisk anda sin utgångspunkt i tidens självförståelse. Samtidigt läser han sig vid vissa bestämda aktörers idiosynkratiska uppfattning av innebörden i begreppet 'konservatism'. Undersökningens perspektiv blir begränsat, eftersom metoden inte tillåter författaren att även ställa sig utanför aktörernas värld, t.ex. genom att tillämpa en strukturalistisk metod för språkanalys.

Under beteckningen "en alternativ analysmetod" undersöker författaren frekvensen, kombinationen och föreningen av biologistiska och traditionella grepp i tre tidskrifter under perioden 1915—1945. Förutom "*Rasse-Raum-Kampf*" och "*Volk-Reich-Führer*" granskas också "*Schicksal*" och "*Sendung*". Periodvalet gör att förutom den nazistiska tidens även världskrigets och Weimarrepublikens historieskrivning täcks. De tre valda tidskrifterna är *Historisches Jahrbuch* (HJ), *Historische Zeitschrift* (HZ) och *Vergangenheit und Gegenwart* (VuG). Urvalet bestäms av att de tre "representerar bestämda positioner i den historiefilosofiska diskussionen" och har formella skillnader av principiellt intresse. HJ var traditionellt orienterad och blev inte föremål för nazistiska likriktningsförsök. HZ förändrades redaktionellt i nazivänlig riktning då Friedrich Meinecke avlöstes som chefredaktör av Karl Alexander von Müller 1935. VuG, som startats 1911 som borgerligt nationell, hamnade under det nazistiska lärarförbundets inflytande och blev 1935 dess organ.

Karlsson undersöker förekomsten av de anförda begreppen i artikelrubriker och i texter, vilka valts ut i femårsintervall. Han jämför hur de används i sammanhang där termerna är rikt förekommande — "höfrekventa" — resp. fåtaliga — "lågrekventa". Slutligen mäts termernas förekomst i samband med ett särskilt tema, den tyska "östpolitiken". Resultatet av den statistiska undersökningen behandlas inte som någon oberoende bekräftelse av författarens hypotes utan betraktas som "en exemplifiering av det idéhistoriska sammanhanget".¹⁹ De genom de valda termerna undersökta nyckelbegreppen betraktas som "ideologiska element", dels som enskilda ord, dels inom ramen för fullständiga meningar. Förutom frekvens undersöker författaren vad han kallar "cluster", dvs. begreppskombinationer i form av ordsammansättningar som "*Volksraum*" och "*Rassenschicksal*".

Resultaten av den kvantitativa undersökningen stämmer överens med slutsat-

serna från den semantiska jämförelsen av konservativ och nazistisk historiefilosofi: det finns en begreppsöverensstämmelse mellan de två traditionerna. Den "biologistiska" synen slår igenom i undersökningsmaterialet "i de sammanhang där de enskilda begreppen spelar en central roll". Den begreppsmässiga förskjutning som visar sig i övergången från "*Volk-Reich-Führer*" till "*Rasse-Raum-Kampf*" uppträder "som en ideologisk glidning i ett redan upprättat symbolfält av föreställningar och begrepp".²⁰ Den kvalitativa och den kvantitativa innehållsanalysen är således likvärdiga metoder för en idéhistorisk undersökning av detta slag.

Analysen av de utvalda begreppen visar, att det under 1930-talet skedde "ett genombrott för biologistiska föreställningar", vilka kom att "utöva en lockelse över delar av samtidens akademiska liv". I polemik mot tidigare forskning, vilken enligt Ingemar Karlsson "genomgående" har avfärdat "nazismens intellektuella anspråk ... som tom retorik" slår författaren fast, att hans undersökning visar, att "/t/redje riket frambringade ett idéklimat som kom att påverka den konservativa ideologin även på det vetenskapliga fältet". Karlsson menar, att Ernst Cassirers iakttagelser beträffande det tyska språkets förändring under nazismen och mytologiseringen av det politiska livet bekräftar avhandlingens slutsats, att "/d/den begreppsmässiga innebördens 'förskjutning' framstår som en central dimension i nazismens ideologiska struktur". Avhandlingens resultat sammanfattar författaren själv med följande slutord:

Vi har sökt föra i bevis, att den tyska historien med hjälp av biologiska analogier kunde omtolkas och tillskrivas ett delvis nytt innehåll. Och vi tror oss ha kunnat konstatera, att även företrädare för landets traditionella, akademiska historieförskrivning bidrog till att sprida åtminstone vissa av *formerna* för den retoriska och ritualiserade historiesyn nazismen representerade. Därmed nådde de utan tvivel en god bit på väg mot att omskriva nationens förflutna som en oförsonlig kamp — som 'biologiskt öde'.²¹

Traditionens djup och bredd

Ingemar Karlssons begreppsanalys ger en god bild av nazismens biologistiska historiesyn. När han formulerar sin problemställning överdriver han emellertid skillnaden mot tidigare forsknings resultat — "dominerande tolkningar" — när han påstår, att denna "genomgående" har avfärdat nazismens intellektuella anspråk, och därmed möjlighet att vinna inflytande, som "tom retorik".²² Bakom påståendet ligger troligen ett i tidigare forskning vanligt förekommande okritiskt övertagande av den nazistiske avfällingen Hermann Rauschnings tes från 1938 om nazismens brist på enhetlig ideologi.²³ Martin Broszat har också i olika sammanhang framhållit, att naziregimen saknade en logiskt konsistent ideologi.²⁴ Däremot har tidigare forskning på god empirisk grund hävdats, att Hitler hade en bestämd världsåskådning, där nationalism, ledarprincip, hjältedyrkan och rasism, särskilt antisemitism, var centrala beståndsdelar.²⁵ Hitler hade up-

penbarligen ideologiska övertygelser, vilka tog sig uttryck i ideologiskt motive-
rade handlingar som anfallet på Sovjetunionen 1941. Men samtidigt är det ett
faktum, att nazismen inte gjorde anspråk på att vara ett rationellt, motsägelse-
fritt ideologiskt system. Man hade, trots *Mein Kampf* och trots Alfred Rosen-
bergs *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts*, ingen ideologisk urkunds-
skrift, som förväntades ge svar på alla frågor, vilken återopades på samma sätt
som kommunisterna återopade Marx, Engels, Lenin och Stalin. Istället usur-
perade man på ett utpräglat eklektiskt sätt för rörelsens räkning portalfigurer
ur Europas och särskilt Tysklands kulturella och politiska historia: Platon,
Fredrik Barbarossa, Rembrandt, Luther, Fredrik den Store, Wagner, Nietzsche
och Bismarck. Nazismen byggde på den redan vid sekelskiftet och under
världskriget utarbetade germanistiska ideologin med dess ras- och ödesmystik.
Just föreställningen om betydelsen av *Volkstum*, rasmyten, var en berörings-
punkt mellan nazismen och akademiska forskare, även om de konservativa inte
accepterade den rasistiska *politiken*.²⁶ Tidigare forsknings bild av nazismens
ideologiska anspråk är med andra ord nyanserad.

Karlsson ger en något förenklad bild av tidigare forsknings resultat om naz-
ismens ideologiska anspråk och framgångar troligen därför att han inte disku-
terar vad Antonio Gramsci kallade hegemonibegreppet,²⁷ eller det som i svensk
debatt har kallats problemformuleringsprivilegiet. Det innebär, att vissa be-
grepp saknas i debatten därför att bestämda auktoriteter har förklarat dem
tabu, eller åtminstone gjort dem ideologiskt omöjliga, och att vissa frågeställ-
ningar definieras bort på förhand. I svensk debatt var det före 1989 t.ex. knap-
past möjligt att hävda att antikommunism var lika hedervärd som antinazism,
och i mellankrigstidens Tyskland var det inom mycket vida kretsar omöjligt att
plädера för internationalism, pacifism och filosemitism. Orsaken till att Karls-
son ger en alltför oklar bild av bakgrunden till sin forskningsuppgift är således
att han inte diskuterar skillnaden mellan explicit ideologi och en mer allmän
mentalitet i ett samhälle. Man kan emellertid med fog hävda, att nazismen inte
behövde sträva efter att vinna ideologiskt inflytande utan snarare redan var
delaktig i en i det tyska samhället vitt spridd världsåskådning.

I sin undersökning av "mandarinernas" roll i den tyska kulturen under tiden
fram till nazismen konstaterar Fritz K. Ringer, att de nykonservativa och
nationella rörelserna visserligen växte fram i den akademiska världens utkan-
ter, inte i dess mitt. Men det fanns ändå en ideologisk affinitet, en mentalitet
som förenade den akademiska världen med ytterlighetsrörelserna. Det akade-
miska etablissemanget skapade och vidmakthöll en andlig atmosfär, där varje
rörelse, som kallade sig nationell, kunde göra anspråk på att stå för "andlig
pånyttfödelse".²⁸ Man kan säga, att den språkförstöring, som Cassirer pekat på,
var igång redan långt före nazismens maktövertagande.

Herbert Hömig, som Ingemar Karlsson f.ö. refererar till, hävdar att nazismen
visserligen inte hade en världsåskådning i betydelsen ett rationellt idésystem
men att det fanns "inre beröringspunkter" mellan delar av naziideologin och de
nationalkonservativa tendenserna i tysk historieskrivning. Hömig framhåller,

att ideologin vilade på en bestämd historieuppfattning, även om försöken att etablera "en specifikt nationalsocialistisk historiekonception" enligt honom misslyckades.²⁹

I anslutning till ett resonemang av Theodor Geiger har Lothar Kettenacker påpekat det fruktbara i att skilja mellan ideologi och mentalitet i kulturhistorisk analys. Mentalitet definieras här som en "andlig och själslig disposition", vilken är ett resultat av individens prägling av den sociala omgivningen och därmed sammanhängande livserfarenheter.³⁰ Nazismens "*Volksgemeinschaft*" var enligt Kettenacker uttryck för en sedan sekelskiftet etablerad mentalitet i det tyska samhället och behövde inte återropa sig på någon explicit ideologi.³¹ Klaus Vondung pekar på en begreppsmässig lösning på problemet med nazismens ideologiska och intellektuella anspråk, då han framhåller att naziideologin var "ett konglomerat av disparata element" som dock innehöll gripbara element, *ideologem*.³² Nazistiska ideologem, vilka var en produkt av den andliga traditionen under världskriget och Weimartiden, var de även i Karlssons analys viktiga begreppen 'folk', 'ras' och 'blod'.³³ Nazismen behövde exempelvis aldrig skapa sig en skönlitteratur, som propagerade dess ras- och blodsidéer. En sådan litteratur fanns redan att ta i anspråk, och dess författare gick villigt i tjänst hos nazismen efter *Machtübernahme*.³⁴

Det fanns givetvis olika ideologiska traditioner i det förnazistiska Tyskland. Nazismen byggde på ett syndrom, som utvecklats under världskriget och förstärkts av nederlaget och Versaillesfredens bestämmelser. Den begreppsmässiga bakgrunden har sammanfattats av Karl Dietrich Bracher:

Kultur und Reich gegen westliche Zivilisation und Formaldemokratie; Dichter gegen Literaten; Seele gegen Gesellschaft; Freiheit gegen blosses Stimmrecht; Krieg als Selbstzweck gegen Internationalismus und Pazifismus; Tiefe der Metaphysik und Mystik gegen flachen Rationalismus; soldatisches Ethos gegen Sieg der Technik und Materialüberlegenheit; Ordnungsstaat der Obrigkeit gegen Parlaments- und Parteienwirtschaft.³⁵

Karlsson avgränsar inte det han kallar för den konservativa historiesynen från andra ideologiska strömningar men synes ändå utgå från, att den är klart urskiljbar. Han tycks ansluta sig till Brachers beskrivning av de fyra huvudströmningar, vilka förenade traditionell konservatism med nazism: en till imperialism stegrad nationalism, en auktoritär förgudning av staten, en nationalistisk-etatistisk specialform av socialismen, som sökte förena socialromantik och statssocialism, och slutligen en i begreppen 'folk' och 'ras' grundad *Gemeinschaftsideologie*. Den sistnämnda kom att bli nazismens "kärnidé".³⁶

Genom att inte bemöda sig att avgränsa de specifikt konservativa ideologerna från andra ideologem i den förnazistiska tyska idévärlden kan Karlsson inte visa, att det finns något nödvändigt och samtidigt exklusivt begreppssammanhang mellan just konservatism och nazism. Problemet ligger i, att den tyska

konservatismen vid närmare granskning framstår som så egenartad, att det är tveksamt om man alls kan använda etiketteringen "konservatism" svepande. Vanskligheten i bestämningen antyds av att man har talat om en "konservativ revolution" i Tysklands andliga liv under Weimartiden.³⁷

Bakgrunden till den konservativa revolutionen var dels en massiv, långvarig indoktrinering i nationalism och ren chauvinism, dels den frustration och desperation som många unga tyska intellektuella upplevde efter Tysklands nederlag och som en följd av Versaillesfredens bestämmelser.

I en analys av skolböckerna i historia under både wilhelmsk tid och Weimartiden kom Horst Schallenger fram till, att trots väsentliga skillnader och en betydande åsiktsspridning under den senare perioden, läromedlen i både kejsarriket och Weimarrepubliken präglades av hjälteuppfattningar, föreställningar om ett stort förflutet, och nationalism.³⁸

Hermann Glaser har betonat hur läroboksideologin hängde samman med "den politiska pedagogiken" i Tyskland, vilken grundlades under kejsartiden och levde vidare under Weimarrepubliken. Kritikerna av denna "militaristiska skola" kunde inte hävda sig ens när de fick offentligt stöd under Weimartiden:

These positive overtures were blocked by the wide wall of pseudo-classical, nationalist and ethnic educational ideology which had been erected decades before, a wall which could hardly be breached.³⁹

Detta var en god jordmån för den "konservativa revolutionen" och en förklaring till, att tyska lärare och akademiker hälsade nazismen som ett löfte om uppfyllelse av drömmar om nationell enhet och *Gemeinschaft*, konstaterar Glaser genom att citera en utsaga av en annan tysk forskare, K. Hornung.⁴⁰ Glaser påpekar också, att Weimarrepubliken präglades av ett "nationalistiskt klimat" som bl.a. tog sig uttryck i, att nästan alla politiska partier sökte värva röster med *völkische* fraser.⁴¹ Det mest extrema exemplet på detta var kanske det tyska kommunistpartiets, KPD, appell inför valet 1930 om "nationell och social befrielse". Man förkunnade som sitt mål att alla tysktalande områden i Polen, Italien och Tjeckoslovakien skulle anslutas till ett framtida Sovjettyskland. KPD höll fast vid denna linje, att söka vara mer nationalistiskt än NSDAP, ända fram till 1932.⁴²

Bakom nazismen, kommunismen, den konservativa revolutionen och ytterligare en radikal nationalistisk rörelse, nationalbolsjevismen, vilken förenade radikal antikapitalism med stark nationalism, fanns en djupgående alienering från allt som förknippades med Väst och idéarvet från franska revolutionen, dvs. demokrati, liberalism och kapitalism, i kombination med en klart rasistisk anti-semitism. Nazismens idégoods framstår inte som vare sig unikt eller som förknippat med enbart traditionella konservativa åskådningar. Idealet om *Volks-gemeinschaft* var så allmänt accepterat i Weimarrepubliken, att det t.o.m. återfanns i talet om en ekonomisk *Gemeinschafts-gesinnung* i Walther Rathenau utkast för socialiseringskommissionen 1920.⁴³

Den direkta bakgrunden till nazismen fanns knappast i vare sig det allmänna nationalistiska idéarbetet eller i konservatismen. Istället bör man fästa uppmärksamheten på den nya nationalism och nya konservatism som under 1920-talet bredde ut sig i tecknet av den "konservativa revolutionen". Förutom nazisterna själva rörde det sig om den med Ernst Jünger förknippade nynationalismen, Moeller van den Brucks ungtkonservativa grupp, nationalbolsjevikerna, *völkische* grupperingar och talrika nationalistiska kampförbund. Det fanns enligt Armin Mohlers undersökning, publicerad i mitten av 1950-talet, 430 olika grupper av angivet slag, vilka gav ut ett åttiotal tidskrifter. Det fanns ingen klar ideologisk skillnad mellan dessa grupper.⁴⁴ Man kan tala om en hel oppositionell nationalistisk föreningskultur av ansenliga dimensioner.

Den *völkische* gruppen hade germanmyten som sin kärna och betonade betydelsen av ras och folk. Enligt Kurt Sontheimer utvecklade den en "biologisk naturalism" som skulle få sin vidriga triumf genom nazisterna och det Tredje Riket.⁴⁵

Nazismen var i ideologiskt avseende en del av ett större sammanhang, där både den konservativa revolutionen och nationalbolsjevismen ingick, och inte en klart avgränsad, självständig strömning. De centrala begreppen i denna ideologiska "familj" återfanns dessutom i den traditionella, akademiska konservatismen. Detta förhållande gör, att Ingemar Karlssons hypotes om begreppsöverensstämmelse mellan konservativ och nazistisk historiesyn är överbestämd. Sambandet är givet redan innan undersökningen utförs. Karlssons uppgift blir i detta perspektiv att kartlägga vilket uttryck det tog sig.

Mandarinernas roll

När man skall bedöma relevansen och räckvidden av de resultat, som Ingemar Karlsson redovisar i sin avhandling, är den centrala frågan, huruvida han kan sägas ha bidragit med ny kunskap om mellankrigstidens tyska historieskrivning. Man måste säga att författaren mycket väl har lyckats med sin föresats att klarare än tidigare forskning demonstrera den begreppsliga överensstämmelsen mellan konservativ historieskrivning och nazistisk historiesyn. I ett större perspektiv, dvs. frågan om nazismens eventuella specifika ideologiska karaktär, är det emellertid svårare att bedöma, huruvida kunskapen ökat på något kumulativt sätt. Det är emellertid inte författarens fel. Antalet undersökningar om nazismen som historiskt och socialt fenomen är så stort, att knappast någon längre kan ha en överblick över något allmänt "forskningsläge". I en avhandling från 1981 om hjältemyten i Hitlers världsåskådning säger t.ex. författaren, att antalet vetenskapliga arbeten om Hitler och nazismen är "överskådligt". Redan 1971 uppskattades antalet seriösa studier till c:a 50.000, och dessutom fanns då c:a 100.000 historiska undersökningar av andra världskriget.⁴⁶ Mot denna bakgrund är följande principiella deklaration av Ingemar Karlsson helt rimlig:

Den litteraturöversikt vi arbetar in i vår analys — och som på intet sätt har ambitionen att vara uttömmande — /är/ en integrerad del av vår strävan att postulera en självständig hypotes och metodik.⁴⁷

Deklarationen stämmer väl med den hermeneutiska inriktningen på arbetet men man kan ändå hävda, att författaren i större utsträckning borde jämfört sina resultat med närliggande arbeten och i något fall även borde ha diskuterat sin egen metod mot bakgrund av en bedömning av likartade försök till innehållsanalys av konservativa resp. nazistiska historiefilosofiska texter.

Då det gäller tidigare, för avhandlingen uppenbart relevant forskning, har författaren flitigt utnyttjat Faulenbachs och Werners studier, vilka måste sägas vara centrala i sammanhanget.⁴⁸ Avhandlingen kan t.om. betraktas som en fördjupning och precisering av Werners tes, att de tyska konservativa historikerna i stor utsträckning hade lätt för att tjäna nazisterna — inte i organisatoriskt avseende men i sak, genom sitt språkbruk — p.g.a. att det faktiskt fanns en grundläggande ideologisk släktskap med rötter i den tyska traditionen:

Es hat sich gezeigt, dass ein Teil jener tiefgehenden politischen Affinitäten zwischen dem Geschichtsbild der Geschichtswissenschaft in Deutschland und dem Weltbild des Nationalsozialismus auf Auffassungen zurückzuführen ist die längst vor 1914 öffentlich, ja ganz allgemein vertreten wurden, dass das NS-Gedankengut ohne irgendwelche Originalität aus der Verbindung solcher im bürgerlicher Denken vor 1914 vorgefundenen Elementen entstanden ist — wobei neben dem erheblichen Anteil der völkisch-historischen der entscheidende der naturwissenschaftlich-anthropologischen Lehren der Zeit vor dem Ersten Weltkrieg zu bedenken ist.⁴⁹

Eftersom de etablerade historikernas förhållande till nazismen är det centrala temat i avhandlingen, borde författaren ha tagit upp Fritz K. Ringers analys av hela den akademiska klassen, den 1969 utkomna *The Decline of the German Mandarines*⁵⁰, eftersom de av Karlsson analyserade historikerna tillhörde denna klass. Det skedde inte något generationsskifte bland tongivande historiker under Weimarrepubliken. Ingen av de yngre historiker, vilka var konservativa men också demokratiskt och republikanskt inställda, som Hans Rothfels, Hans Herzfeld och Gerhard Ritter, blev professor under denna tid, och de tillbringade perioden 1933—1945 i landsflykt. Fältet var fritt för dem, vilka med Georg G. Iggers formulering ”var beredda att leva i fred med naziregimen”. Den dominerande nationalistiska traditionen från den wilhelminska eran kunde praktiskt taget ostörd fortleva in i nazitiden.⁵¹

Relevansen hos Ringers arbete ligger inte i, att han har analyserat den specifika historiska, politiska bakgrunden till den tyska idéutvecklingen under 1800-talet. Detta är allmängods i forskningen, och Ingemar Karlsson är klart medveten om denna aspekt. Det för Karlssons problemställning relevanta ligger i en kunskapsteoretisk iakttagelse av Ringer:

It may not matter very much whether one finds the antecedents of German political theory in Pietism or in the German Enlightenment, in Idealism or in Romanticism, whether one reads religious thinkers, pedagogues, poets, officials, or philosophers. One is likely to find the same group of closely related themes again and again. The mandarins' whole situation created certain basic concerns. These were formed on what Karl Mannheim calls a pretheoretical level. They were attitudes, not theories; and they manifested themselves in a characteristic set of mental habits and semantic preferences. A language was born which could be applied to various fields of thought.⁵²

Ringer framhåller, att framväxten av det specifikt tyska idealistiska och apolitiska mandarinspråket var kopplad till en social sammansmältningsprocess, vilken skapade en relativt homogen elit.⁵³ Det är vad som brukar kallas *Bildungsbürgertum*. Om Karlsson, t.ex. i anslutning till Ringer, understrukit den kunskapssociologiska och inte bara behandlat den idémässiga bakgrunden till både tysk konservatism och tysk radikal nationalism, skulle man fått en klarare bild av hur den konservativa resp. den nazistiska historiesynen förhöll sig till traditionen, och till varandra.

Nynationalism och hjältemyt

Det är inte främst ett ställningstagande till tidigare generellt inriktade eller övergripande analyser som man saknar hos Karlsson. Av större direkt relevans är arbeten som behandlar närbesläktade teman med närbesläktade metoder. I ett nordiskt sammanhang är det nära till hands att uppmärksamma två avhandlingar från Helsingfors universitet, Marja Hietalas undersökning av nynationalismen och Vappu Tallgrens analys av hjältemyten hos Hitler.⁵⁴

Hietala analyserar den s.k. nynationalistiska ideologin hos Ernst Jünger och kretsen kring honom 1920–1933. Jünger har betraktats som en, visserligen fristående, ideologisk förelöpare till nazismen⁵⁵, och redan därför är arbetet relevant i vårt sammanhang. Men det mest intressanta är, att Hietala genomför en kvantitativ innehållsanalys av tjugoen nynationalistiska tidskrifter från Jünger-kretsen. I likhet med Karlsson, väljer Hietala sina variabler från en föregående kvalitativ innehållsanalys, men hon strukturerar dem i anslutning till en överordnad teori, Talcott Parsons' teori för social handling. Variablerna grupperas således enligt kriterierna mål — aktör — objekt. Antalet variabler är trettiosex. De stammar delvis ur samma begreppsvärd kring 'folk', 'ras', 'rike', 'rum', 'ledare' och 'kamp' som vi finner hos Karlsson, delvis från begrepp som uttrycker generationstillhörighet och socioekonomisk ställning som 'ungdom' och 'arbetare'.⁵⁶ Analysen används till att fastställa Jüngers ideologiska profil jämfört med övriga nynationalister och andra revolutionära konservativa. Resultatet är, och här sammanfaller den kvantitativa analysen med den kvalitativa, att Jüngers världsåskådning var uppbyggd på värden som var relaterade till

kriget och krigsupplevelserna mer än vad som var fallet med jämförelsematerialet.⁵⁷ En metodologisk poäng, som tyder på att Karlsson valt rätt nivå med sin jämförelsevis enkla statistiska analys, är att Hietala, som prövar flera metoder, kommer till följande slutsats:

Zur Brauchbarkeit der verschiedenen Methoden für die Behandlung des Untersuchungsobjekts können wir folgendes feststellen: Auch mit recht einfachen Methoden (prozentuale Vergleiche) sind wir verhältnismässig weitgekommen, und die komplizierten Methoden (Diskriminanzanalyse, Faktorenanalyse) haben das so gewonnene Bild lediglich vertieft und neue Züge dazugefügt.⁵⁸

Hietalas undersökning är således inte bara tematiskt utan även metodologiskt att se som en förelöpare till Karlssons analys. På motsvarande sätt är Tallgrens analys av ledarmyten i Hitlers världsåskådning relevant. Den finländske historikern kommer fram till att uppfattningen om ledaren-hjälten som historisk aktör var själva kärnan i Hitlers historiesyn.⁵⁹ Karlsson kunde därför ha hänvisat till denna undersökning som belägg för att hans undersökningsvariabel "Führer" verkligen var i centrum inte bara i den konservativa historiesynen utan även hos der *Führer* själv.

Det finns emellertid en socialpsykologisk aspekt på *Führer*-myten, som man inte kommer åt med vare sig Karlssons eller Tallgrens metod, men som ändå har betydelse när man skall bedöma den historiska signifikansen av det undersökta fenomenet. Ian Kershaw har i sin analys av den folkliga uppfattningen av Hitler-myten visat, att det fanns en utbredd *Führer-Erwartung* i det tyska samhället redan före Hitler och att denna förväntan, då den förverkligades genom Hitler, tog sig uttryck i en förhoppning om utrikespolitiska framgångar utan krig. Hitler var ledaren som skulle skänka fred, inte krig.⁶⁰ Enligt Kershaw var ledarmyten, förkroppsligad i Hitler, den "integrationsram", den ideologiska grundbult som höll samman det Tredje Riket.⁶¹ Variabeln "ledare" visar sig således även i denna undersökning ha varit helt central. Men samtidigt är det intressant, och något som borde diskuterats av Karlsson, att konnotationen till *Führer* i den tyska allmänna opinionen inte var *Kampf* utan *Frieden*. Kershaws resultat tyder på, att man inte kan sluta sig till folkmening utifrån det ideologiska innehållet i historiefilosofiska texter, vare sig de var konservativa eller nazistiska. Reliabiliteten i Karlssons resultat påverkas inte av detta, och inte heller validiteten inom de i avhandlingen angivna ramarna. Men räckvidden av resultatet, den fastställda ideologiska släktskapen mellan konservativ historiesyn och nazistisk världsåskådning, visar sig vara begränsad till just det undersökta materialet. Den ideologiska släktskapen gäller "mandarinerna" och nazisterna men inte otvetydigt det tyska folkets stora massa.

En annan punkt, där Karlssons resultat kan vara mer begränsade än vad hans redovisning anger, gäller begreppet 'ras'. I det allmänna medvetandet idag liksom i Karlssons avhandling är det förknippat med ett biologistiskt synsätt, med gener. Men i den tyska bakgrunden fanns det också en idealistisk rasuppfatt-

ning, där ras sågs som en framträdelseform för Geist, ande. Sontheimer uttrycker det som att i den nationalistiska oppositionen under Weimartiden fanns olika världsåskådningsriktningar där ett biologiskt rasbegrepp stod emot ett andligt och där tron på blodets metafysiska funktion samexisterade med "en rå blodsvetenskap" som bara intresserade sig för skillnaderna mellan judiskt och ariskt, germanskt och slaviskt.⁶² Denna distinktion påverkade även uttolkningen av ett i vårt sammanhang centralt begrepp som 'folkgemenskap'. Hietala påpekar:

Mit dem Begriff 'Blut' bezeichnet Jünger seelische Kraft und Zusammengehörigkeitsgefühl. Für Jünger definiert sich also die Volksgemeinschaft von innen heraus, auf Grund ihrer seelischen Kraft und nicht auf Grund ihrer rassischen Eigenschaften. ... Blutgemeinschaft konnte seiner Meinung nach nicht aus der Schädelform oder dem arischen Profil bestimmt werden, sondern die gemeinsamen Bindungen waren geistiger Art, d.h. das Gefühl der Solidarität und der Identifikation mit der gemeinsamen Sache — dies verband Jünger zu dem Begriff 'Nation'.⁶³

Poängen i det anförda är att en terminologisk överensstämmelse kan dölja en begreppsmässig skillnad. Inte ens termer som 'blod' och 'ras' stod i Weimartidens tyska debatt entydigt för biologiskt definierade begrepp. Gränslinjen mellan biologiskt och idealistiskt språkbruk kunde vara svår att urskilja. Detta är en metodologisk komplikation, som begränsar räckvidden av Karlssons resultat. Vissa konservativa historiker kan ha uttryckt sig 'biologistiskt' i våra ögon utan att ha avsett det. I så fall kan överensstämmelsen mellan nazismen och den konservativa historiesynen ha varit något svagare, än vad Karlssons undersökning säger.

Från mellankrigstiden till postsovetismen

Vad slutligen den vidare, jämförande betydelsen av Ingemar Karlssons resultat beträffar, är hans val att jämföra den tyska erfarenheten med en analys av retorik och symboler i den franska revolutionen 1789 visserligen tankeväckande men ändå, tematiskt sett, överdrivet historistisk. Den leder tankarna enbart till den franska "urmodellen" för en radikal social och politisk revolution och inte till det *historiskt* mer relevanta samtida, europeiska sammanhanget. Ett mera närliggande val för en, låt vara med nödvändighet skissartad jämförelse, är den italienska fascismen och den ryska kommunismen, de två andra stora totalitära rörelserna under 1900-talet. En sådan jämförelse skulle ge anledning till diskussion om eventuella direkta beröringspunkter mellan leninismen, fascismen och nazismen. Det är en problematik som förvisso har tacklats i *Historikerstreit*, men där har debatten förvridits av politiska passioner och tysknationalistisk apologi å ena sidan, och en tendens att ställa nazismen i ideologisk särklass, å andra sidan. Debatten har i alltför stor utsträckning reducerats till frågan om huruvida bolsjevismen var en förebild och/eller en radikaliserande faktor för

nazismen eller ej. Karlssons avhandling, som lyfter fram den tyska idébakgrunden och den specifika historiografiska uttrycksformen för nazismen, skulle kunna bilda utgångspunkt för en fortsatt forskning om olika arter av samband — tidsmässiga, rumsmässiga, idéhistoriska — med de samtidigt existerande totalitära leninistisk-stalinistiska och fascistiska lärorna. Hela *Volk-Reich-Führer*-syndromet och antisemitism som ett bärande element i världsåskådning och historiesyn återfinns t.ex. i den sena stalintidens politiska retorik.⁶⁴

Ingemar Karlssons avhandling är ett självständigt bidrag till diskussionen om ett av de verkligt stora och centrala problemen i europeisk historia, den tyska frågan. Författaren har löst en medvetet begränsad men historievetenskapligt viktig forskningsuppgift på ett vetenskapligt tillfredsställande och intellektuellt synnerligen stimulerande sätt. Han har lyckats ge en både nyanserad och, i jämförelse med tidigare forskning, fördjupad bild av arten av överensstämmelsen mellan etablerad tysk historisk forskning och nazistisk historiefilosofi. Han har givit oss historiska kunskaper som är användbara när det gäller att analysera 1990-talets retorik och mytologi kring frågan om en förening av Förbundsrepubliken och DDR. När *Pax Sovietica* har upphört och den postsovetiska eran inleds i Europa, efterträds nämligen fyrtiofem års gränsstabilitet och ideologisk tystnad av mytologiskt färgade, ideologiskt laddade diskussioner om vad nationellt självbestämmande egentligen implicerar för tyskarna. *Volk* och *Reich* är centrala begrepp i tyskarnas förnyade försök att finna sin identitet som folk och stat i Europa. Beväpnade med resultaten av Ingemar Karlssons begreppsanalys av mellankrigstidens diskurs har vi goda förutsättningar att skilja agnarna från vetet i 1990-talets debatt om den tyska frågan.

Noter

1. Jag tackar Hansåke Persson för påpekandet om de polska västområdenas osäkra statsrättsliga ställning.
2. Se Thorsten Nybom, "Den tyska 'Historikerstriden'", *Historisk Tidskrift*, nr. 1, 1989, ss. 16—45.
3. Ingemar Karlsson, *Historien som biologiskt öde. Om perspektivförskjutningar inom mellankrigstidens tyska historieskrivning*. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg nr 1, 1989. 194 s.
4. *Ib.*, s. 19.
5. *Ib.*, s. 40.
6. *Ib.*, ss. 7—8.
7. *Ib.*, ss. 10—16.
8. *Ib.*, ss. 15—29.
9. *Ib.*, s. 23.
10. *Ib.*, ss. 46—47.
11. *Ib.*, s. 141.
12. *Ib.*, s. 47.
13. *Ib.*, s. 17.
14. *Ib.*, s. 152.
15. Ingemar Karlsson, Arne Ruth, *Samhället som teater. Estetik och politik i Tredje riket*. Stockholm: Liber 1983
16. Karlsson 1989, ss. 17, 45.
17. *Ib.*, s. 116.
18. *Ib.*, s. 11.
19. *Ib.*, s. 120.
20. *Ib.*, s. 136.
21. *Ib.*, s. 174.
22. *Ib.*, s. 167.
23. Hermann Rauschning, *Nihilismens revolution. Kuliss och Verklighet i Tredje Riket*. Stockholm: Natur och Kultur 1939.
24. T.ex. i förordet till den engelska upplagan av *Der Staat Hitlers: Martin Broszat, The Hitler State. The Foundation and Development of the Internal Structure of the Third Reich*. London: Longman 1981, s. xiii.
25. Se Eberhard Jäckel, *Hitler's Weltanschauung. A Blueprint for Power*. Middletown, Conn.: Wesleyan U.P. 1972, ss. 98—100. (original *Hitlers Weltanschauung. Entwurf einer Herrschaft*, 1969)
26. Se Robert Cecil, *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*. London: B.T.Batsford 1972, ss. 62—68, 93, 135.
27. Se Antonio Gramsci, *En kollektiv intellektuell*. Malmö: Cavefors 1967
28. Fritz K. Ringer, *The Decline of the German Mandarins. The German Academic Community, 1890—1933*. Cambridge, Mass.: Harvard U.P. 1969, s. 446.
29. Herbert Hömig, "Zeitgeschichte als 'Kämpfende Wissenschaft'", *Historisches Jahrbuch*, Vol. 199, 1979, s. 370.
30. Lothar Kettenacker, 'Sozialpsychologische Aspekte der Führer-Herrschaft', *Der "Führerstaat": Mythos und Realität. Studien zur Struktur und Politik des Dritten Reiches*. Hrsg. v. Gerhard Hirschfeld u. Lothar Kettenacker. Stuttgart: Klett-Cotta 1981, s. 109.
31. *Ib.*, ss. 111—112.
32. Klaus Vondung, "Der literarische Nationalsozialismus. Ideologische, politische und sozialhistorische Wirkungszusammenhänge", *Nationalsozialistische Diktatur 1933—1945. Eine Bilanz*. Hrsg. v. Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke u. Hans-Adolf Jacobsen. Düsseldorf: Droste 1983, s. 247.
33. *Ib.*, ss. 250—256.

34. Ib., s. 268.
35. Karl Dietrich Bracher, *Die deutsche Diktatur. Entstehung, Struktur, Folgen des Nationalsozialismus*. Köln: Kiepenheuer & Witsch 1969, s. 34.
36. Ib., s. 9.
37. Uttrycket användes av den konservativa österrikiske författaren Hugo von Hofmannsthal i ett tal i München 1927. Se Klemens von Kemperer, *Konservative Bewegungen zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus*. München: R.Oldenbourg 1962, ss. 15—17. Termen övertogs av forskningen, jfr t.ex. Armin Mohler, *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918—1932. Grundriss ihrer Weltanschauungen*. Stuttgart 1950 och Walter Görnitz. "Die konservative Revolution", *Sonntagsblatt* (Hamburg) 28.02.1954 (anförda av Kemperer, s. 17).
38. Horst Schallenberg, *Untersuchungen zum Geschichtsbild der Wilhelminischen Ära und der Weimarer Zeit*. Ratingen bei Düsseldorf: A.Henn 1964, s. 242.
39. Hermann Glaser, *The Cultural Roots of National Socialism*. Austin, Texas: University of Texas Press 1978, s. 119. (Original *Spiesser-Ideologie: Von der Zerstörung des deutschen Geistes im 19. und 20. Jahrhundert*, 1964)
40. Ib.
41. Ib., s. 168.
42. Se Ben Fowkes, *Communism in Germany under the Weimar Republic*. London: Macmillan 1984, s. 161.
43. Kemperer, s. 94.
44. Se Marjatta Hietala, *Der neue Nationalismus in der Publizistik Ernst Jüngers und des Kreises um ihn 1920—1933*. Helsingfors: Finlands Vetenskapsakademi 1975, ss. 57, 97—98.
45. Kurt Sontheimer, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer republik. Die politischen Ideen des deutschen Nationalsozialismus zwischen 1918 und 1933*. München: Nymphenburger Verlagshandlung 1962, s. 38.
46. Se Vappu Tallgren, *Hitler und die Helden. Heroismus und Weltanschauung*. Helsingfors: Finlands Vetenskapsakademi 1981, s. 27.
47. Karlsson 1989, s. 18.
48. Bernd Faulenbach, *Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus*. München: Beck 1980; Karl Ferdinand Werner, *Das NS-Geschichtsbild und die deutsche Geschichtswissenschaft*. Stuttgart: Kohlhammer 1967
49. Werner, s. 97. Karlsson, s. 39 citerar samma avsnitt.
50. Ringer, a.a.
51. Georg G. Iggers, *The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present* Middletown, Conn.: Wesleyan U.P. 1968, s. 238.
52. Ringer, s. 119.
53. Ib., s. 120.
54. Hietala, a.a.; Tallgren a.a.
55. Hietala, ss. 218—221.
56. Ib., ss. 158—172
57. Ib. ss. 202—203.
58. Ib. ss. 223—224.
59. Tallgren, s. 258.
60. Ian Kershaw, *Der Hitler-Mythos. Volksmeinung und Propaganda im Dritten Reich*. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt 1980, ss. 14, 27, 111—112.
61. Ib., ss. 132, 194.
62. Sontheimer, s. 314.
63. Hietala, s. 50.

64. Se Kristian Gerner & Stefan Hedlund, *Ideology and Rationality in the Soviet Model. A Legacy for Gorbachev*. London: Routledge 1989, ss. 187–204.